

SLOM INDUSTRIJSKOG SEKTORA U SRBIJI POSTOJE LI ŠANSE ZA REINDUSTRIJALIZACIJU

Božo Drašković¹

Apstrakt

Industrija u Srbiji u poslednjih pet decenija, od 1960. do zaključno sa 2012. godinom, imala je dva međusobno sasvim suprotstavljena toka. Prvi period od 1960. do 1990. godine pokazao je izuzetan trend rasta. U uslovima nasleđenim od prethodne Jugoslavije, industrijski sektor je imao polaznu nisku osnovicu. Odvijao se, nakon početnog posleratnog centralizma i etatizma, u okviru socijalističkog samoupravnog sistema, koji je bio jedna specifična mešavina socijalno tržišne ekonomije, zasnovane na društvenoj svojini kao dominantnom obliku svojine. U tom periodu Srbija kao republika u okviru SFRJ je doživela preporod od dominantno agrarne, u srednje razvijenu industrijsku zemlju. U ovom periodu, industrijska proizvodnja imala je prosečnu stopu rasta od preko 7%. Drugi period od 1990. godine je period deindustrijalizacije, koji traje i danas. Naša analiza obuhvata period zaključno sa 2012. godinom. Ova faza deindustrijalizacije, traje i dalje, s tim što je zaustavljen pad industrije na 40% od nivoa koji je imala 1989. godine, kao godine koja je prethodila periodu tranzicije iz tržišnog socijalizma u liberalni kapitalizam. Pitanjima problema industrijskog sektora, nauka i ekonomska politika u Srbiji su se počele baviti tek onda kada je postalo očito da je ovaj sektor ekonomski degradiran, te da nije moguće ostvarivati ekonomski rast i razvoj zemlje na bazi rastućeg uslužnog i finansijskog sektora ekonomije. Deo nauke se ponovo počeo vraćati starim modelima ekonomskog rasta i razvoja koji u središte pažnje postavljaju problem proizvodnje i izvoza razmenjivih dobara, odnosno fizičkih dobara, to jest roba. Nakon 2010. godine, pored ranijih sporadičnih i pojedinačnih kritika modela ekonomskog razvoja Srbije, ponovo se u središte pažnje postavlja pitanje stanja industrijskog sektora i nužnosti njegove revitalizacije, odnosno razvoja novog industrijskog sektora u Srbiji. Tokom 2010. godine je izrađena Strategiju i politiku razvoja industrije Republike Srbije od 2011. do 2020. godine. Zatim je na istim polazištima od strane dominantno neoliberalnih ekonomskih eksperata izrađen „Postkrizni model ekonomskog rasta i razvoja Srbije 2011-2020“. U 2013. godini stručnoj i naučnoj javnosti ponuđen je treći

¹ Dr Božo Drašković, Institut ekonomskih nauka, Beograd

dokument pod nazivom: „Nacrt strategije reindustrijalizacije Srbije“ koji je izradila radna grupa za reindustrijalizaciju u okviru Nacionalnog saveta za privredni oporavak Vlade Republike Srbije. Navedene koncepcije imaju jednu zajedničku osobinu, verno su i celovito interpretirale statističke podatke koji pokazuju slom industrijskog sektora. Poslednji predstavljeni dokument, „Nacrt strategije..“ za razliku od prva dva dokumenta, u fokus kritike postavlja sumnju u sposobnost „skrivenih ruku tržišta“ da reši probleme industrijskog propadanja i zaostajanja Srbije. Ni jedan od dosadašnjih pristupa ne daje jasniju koncepciju revitalizacije industrijskog sektora u novim uslovima globalizacije svetskih ekonomskih tokova, posebno ne daju odgovor na pitanje o izvorima akumulacije koja bi bila upotrebljena za investiranje u razvoj industrijskog sektora. Autor u radu izlaže koncepciju po kojoj reformisana, odgovorna i razvojno usmerena ekonomska politika države u budućnosti mora da preuzme poluge razvoja industrije u Srbiji, imajući u vidu neuspehe tržišne samoregulacije i privatnog sektora.

Za dalja temeljitija istraživanja ostaje izazov traganja za odgovore na pitanje u kom pravcu trend industrijske proizvodnje bi se kretao uz pretpostavku da nije došlo do sloma i dezintegracije prethodne Jugoslavije, te da li bi preovlađujuća teorija neoliberalnog kapitalizma, i na toj teoriji i ideologiji konstituisana ekonomska politika, imala manje negativne posledice po industrijski razvoj uz pretpostavku da se nisu dogodili ratni sukobi, međunarodne sankcije i pogrešno postavljena promena svojinske strukture.

Ključne reči: *industrijski sektor, ekonomski rast, samoregulacija tržišta, državna intervencija i državni sektor.*

UVOD

Industrijska proizvodnja predstavlja značajnu oblast ukupnog ekonomskog sistema i ekonomske politike svake zemlje od koje zavisi stabilnost ekonomskog rasta, zaposlenost, održavanje spoljnoekonomske ravnoteže u izvozu i uvozu. Razvoj industrije je uslovljen: raspoloživošću akumulacije za investicije, stanjem prirodnih resursa, nivoom obučenosti radne snage, veličinom domaćeg tržišta, razvojem i primenom rezultata naučnoistraživačkog rada. Rast industrijske proizvodnje i njeno održanje zavisi od institucija sistema i ekonomske odnosno industrijske politike koja se primenjuje. Zemlje koje raspolazu nekim od ključnih prirodnih resursa, naročito obiljem energenata svoj razvoj nužno ne temelje na tehnološkim inovacijama i disperziji industrijske politike. Srbija je u drugoj polovini XX veka, sve do njegove poslednje decenije, zabeležila impresivan rast industrijske proizvodnje, koji karakteriše njegova granska raznolikost i regionalna uravnoteženost. Model socijalističkog samoupravnog decentralizovanog

ekonomskog sistema koji se zasnivao na društvenoj svojini, doveo je do revolucionarne promene slike privredne strukture Srbije. Naime, Srbija je od dominantno ekstenzivne poljoprivredne zemlje, kakva je bila pre 1945. godine, za period od tri decenije postala srednje razvijena industrijska zemlja sa značanim učešćem industrije u BDP, zaposlenosti i izvozu. Period tranzicije od socijalizma ka kapitalizmu koji je započeo od 90tih godina prošlog veka, a traje i danas, karakteriše slom niza industrijskih grana i opšti pad učešća industrije u zapošljavanju. Pojedine industrijske grane su potpuno uništene. Novi ekonomski sistem zasnovan na privatnoj svojini, stranim investicijama, liberalizaciji i deregulaciji, odnosno delovanju slobodnih tržišnih zakonitosti, u slučaju većine tranzicionih zemalja se pokazao ekonomski i socijalno neuspešnim. U slučaju ekonomske tranzicije u Srbiji desio se paradoks da je istovremeno i privatni i državni sektor postao razvojno neefikasan. Odgovor na pitanje zašto je to tako zahteva dodatna istraživanja. Dugo se čekalo na pokušaje odgovora na krizu ekonomskog razvoja, posebno na krizu industrijske proizvodnje. Tek od 2010. godine deo naučnih poslenika se počeo usresređivati na „otkrivanje“ činjenice da postoje problemi u vezi sa održivim rastom i razvojem te proizvodnjom „razmenjivih dobara“, a ta sintagma zapravo znači proizvodnja materijalnih dobara. Lepše i učenije zvuči izraz „proizvodnja razmenjivih dobara“. Kao i stručna javnost, tako su se i nosioci ekonomske politike, počeli baviti problemima strategije razvoja industrije. Problem je u tome što se zakasnilo sa obraćanjem pažnje na decenijsko propadanje industrijskog sektora u Srbiji. Problem je takođe i u tome što ne postoji formulisan ni teorijski ni praktično politički koncept revitalizacije industrijskog sektora. U teorijskoj ravni još uvek dominira neoliberalni - slobodno tržišni, nasuprot kenzijskog – državno intervencionističkog modela vođenja ekonomske politike.

OSNOVNE HIPOTEZE

Za sprovođenje istraživanja i definisanje okvira za izradu priloga definisana je grupa opštih i pojedinačnih hipoteza.

Generalne i pojedinačne hipoteze

- Srbija u okviru prethodne, velike Socijalističke Jugoslavije nije uspela da razvije uspešnu industrijsku praksu po ugledu na neke tradicionalno industrijski uspešne zemlje, kakve su Nemačka, Švedska, Švajcarska. Nakon početnih uspeha u industrijalizaciji posle II svetskog rata pa sve do 1980. godine, kada dolazi do njenog usporavanja i neznatnog opadanja zaključno sa 1989. godinom. Nakon perioda uspona industrije, nastupio je period pada, od 1990. godine, u eri ekonomskih sankcija i tranzicije do

sada su iščezla mnoga industrijska preduzeća. Inicijalna industrijalizacija bila je potstaknuta ambijentom društvenog sistema i ideologijom industrijalizacije koja je dominirala u periodu do 1989. godine.

- Zakasnela restauracija liberalnog kapitalizma predstavljala je diskontinuitet u razvojnim ciljevima i upravljanju preduzećima čime su stvorene barijere za prilagođavanje industrijskog sektora novim okolnostima. U Srbiji tranzicija nije razvila proizvodno preduzetništvo. Težište poslovne aktivnosti je preneto na ciljeve brzog ostvarivanja velikih profita a ne na investiranje i razvoj industrijskog sektora. Promena sistema je dovela i do destimulacije u razvoju i primeni inovacija (3 T – Talenat, Tehnologija, Tolerancija).
- Pad industrijskih kapaciteta u Srbiji, naročito u pojedinim granama, nastao je usled sloma tržišta prethodne Jugoslavije, ekonomskih sankcija, prekida poslovanja na tradicionalnim tržištima Istočne Evrope i zemalja trećeg sveta.
- Na slom industrijskog sektora uticala je politika kontrola cena i loše upravljanje preduzećima.
- Industrijski sektor u pojedinim granama posebno u oblasti mašinske i elektronske industrije doživio je slom usled tehnološkog zaostajanja i neprilagođenosti tržišnim i tehnološkim promenama.
- Primenjeni model privatizacije je doveo, u većini grana, do smanjenja, u pojedinim slučajevima, čak i potpunog odumiranja industrijske proizvodnje. Model privatizacije je favorizovao promenu vlasničke strukture koja je za rezultat imala porast državnih prihoda od transfera imovine, ne i podsticaj za investicije u industrijski sektor privrede.
- Strane direktne investicije su u pojedinim sektorima privrede održale industrijsku proizvodnju, ali su strane direktne investicije usmerene najčešće na korišćenje prirodnih resursa i tržišta, retko i na uvođenje novih tehnologija.
- Mala i srednja preduzeća privatnog sektora u Srbiji nemaju ekonomski, kadrovski, investicioni, odnosno razvojni potencijal za značajnije podsticaje razvoja industrije. Mala i srednja preduzeća su dominantno koncentrisana u sektoru usluga.
- Postojeći način upravljanja državnim preduzećima, dominantno je oslonjen na partijski menadžment, nije obezbedio, kako održanje, tako ni razvoj industrijskog sektora.
- Stanje današnje industrije i realnog sektora ekonomije karakteriše zamka lošeg izbora vlasnika. Na jednoj strani se pojavljuje država kao loš vlasnik, a na drugoj privatne kompanije, koje su se, ne retko pokazale, kao neuspešni vlasnici sa stanovišta revitalizacije i novog razvoja industrije u Srbiji. Ključno pitanje je šta treba uraditi da se napravi preokret?

- Privatizacija i restrukturiranje velikih preduzeća koje se vodi pod administrativnom državnom kontrolom ne obezbeđuje prostor za njihovo ekonomsko i razvojno aktiviranje. Dugi vremenski periodi trajanja restrukturiranja i stečaja nad preduzećima dovelo je do marginalnog korišćenja postojećih resursa i kapaciteta u privredi.
- Pojedini sektori industrije, posebno prehrambena industrija i energetika, usled primene režima kontrole cena, su bili sprečavani da obezbede sopstvene izvore sredstava za investicije i razvoj.
- Uticaj brze liberalizacije tržišta, posebno u pojedinim granama lake industrije (tekstilne industrije, industrije obuće, industrije nameštaja..) uz pogrešno sprovedenu politiku privatizacije, dovelo je do zatvaranja domaćih proizvodnih kapaciteta i rasta uvoza roba iz ovog sektora industrije. Posledica toga je smanjenje broja zaposlenih. Istovremeno liberalizacija spoljne trgovine i otvaranja tržišta nije značajnije uticalo na porast konkurencije i smanjivanje cena. Srbija postaje sve više uvoznik roba, proizvoda lake industrije, koje je u ranijem periodu izvozila.
- Revitalizacija industrijske proizvodnje u Srbiji nije ostvariva ukoliko se ona prepusti isključivo tokovima tržišne samoregulacije. Za realizaciju tog cilja neophodna je strateški definisana razvojna, vlasnička i investiciona politika države.

METODOLOŠKI OKVIR

U izradi istraživanja primenjivaće se sledeći metode:

- Metode analize i sinteze
- Analiza istorijskih podataka o investicijama, proizvodnji, produktivnosti, izvozu, uvozu, broju zaposlenih radnika i cenama.
- Metode apstrakcije i konkretizacije
- Uopštavanje i specijalizacija
- Metode indukcije i dedukcije

U istraživanju je primenjen metod analize sadržaja i podataka koji su vezani za investicije u pojedine dominantne industrijske grane u Srbiji. Analizirani su sadržaji i podaci o izvoru investicija, dinamici investiranja, ostvarenim maksimalnim i minimalnim količinama proizvodnje, plasmana na domaćem i stranim tržištima. Usled ograničenosti prostora za ovaj rad, a kao izazov za detaljniju analizu predstavlja potreba da se detaljnije istraže lanci povezanosti proizvodnje na lokalnom i regionalnom nivou, kao i zavisnosti od uvoza tehnologije, nabavke repromaterijala i sirovina, kao i obučenosti radnih resursa. Istraživanjem treba da se uz primenu analize sadržaja, dokumenata i anketiranjem utvrde okvirni uzroci nedovoljne povezanosti rezultata rada domaćih istraživačkih institucija sa privredom.

Rezultati analize sadržaja će biti interpretirani i uopštavani uz primenu metoda konkretizacije i apstrakcije. Takođe, u istraživanju će biti primenjene i metode induktivnog i deduktivnog zaključivanja, analize posebnih slučajeva uticaja promene ekonomskog sistema na stanje pojedinih preduzeća i grana u realnom sektoru privrede Srbije.

PROBLEMI INDUSTRIJSKOG SEKTORA U SRBIJI, USPON I PAD.

U periodu od 1948. do 1984. godine industrija u Jugoslaviji je imala prosečnu godišnju stopu rasta od 7,9%, a u Srbiji zajedno sa AP prosečno 8,2%. U istom periodu učešće industrije u društvenom proizvodu iznosilo je između 36 i 47%.²

Ekonomski sistem Srbije od 1990. godine pa do danas, bio je izložen uticaju, generalno posmatrajući, dva šoka.

Prvi šok čine: slom prethodne države (SFRJ), ratna zbivanja na prostorima prethodne Jugoslavije, hiperinflacija iz 1992. i ekstemno visoke inflacije iz 1993. godine i sankcije Međunarodne zajednice prema Srbiji i Crnoj Gori.

Drugi šok predstavlja promena ekonomskog sistema iz prethodnog socijalističko samoupravnog u tržišno kapitalistički. U središtu ovih sistemskih promena nalazili su se privatizacija, deregulacija i liberalizacija³.

Politički okvir promena sistema kretao se od jednopartijskog ka višepartijskom, relativno demokratskom sistemu.

Promene koje su se događale imale su negativan uticaj na stanje ekonomskog sistema, posebno na stanje proizvodnje i posebno na industrijski sektor.

U Srbiji je pre tranzicionog i političko – ratnog šoka bilo 217 velikih preduzeća, složenih proizvodnih sistema sa više od 1000 zaposlenih po preduzeću. Danas ih ima manje od 55.

Bruto domaći proizvod u Srbiji u 2012. godini iznosi svega 68% onoga koji je bio 1989. godine, a njegova struktura je nepovoljna. U generisanju BDP-a je evidentno sve manje učešće realnog sektora koje je 1990. godine u stvaranju BDP iznosio približno 31%, a sada ima učešće od oko 19%. Pad učešća realnog sektora (razmenjivih dobara) zamenjen je porastom učešća sektora usluga. Kvalitet rasta BDP-a je *de facto* neodrživ na duži rok.

Industrijski sektor privrede Srbije u 2012. godini iznosio je 38,4% onog iz 1989. Rast industrijske proizvodnje, pre svega zahvaljujući automobilskoj industriji – FIAT Srbija, dovela je do korekcije navedenog procenta na 40,8% u prvih deset meseci 2013. godin. U industrijskom sektoru u Srbiji, pre tranzicionog i političkog šoka, bilo je zaposleno blizu milion radnika. Samo u velikim gradovima (Beograd,

² Jugoslavija 1945-1985, statistički prikaz, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1986. Str 181.

³ Drašković B. Rjković Z. (1999). Marginalije o inverznoj tranziciji, Izazovi razvoja na prelazu u XXI vek, Institut ekonomskih nauka, Beograd 1999. str. 291.

Novi Sad, Niš i Kragujevac) bilo je u industriji zaposleno preko 350.000 radnika. Komparacija podataka o broju zaposlenih radnika u industrijskom sektoru ukazuje na dva perioda. Prvi period je epoha intenzivne industrijalizacije od 1960. do 1990. godine. U tom periodu je broj industrijskih radnika porastao za skoro tri puta i to sa 389 hiljada iz 1960. na 998 hiljada u 1990. godini. Drugi period je period deindustrijalizacije, meren promenom broja zaposlenih u tom sektoru, a radi se o periodu 1990-2010. godina, kada je broj industrijskih radnika opao sa 998 hiljada na 312 hiljada.

Udeo industrije u izvozu u istočno evropske zemlje i zemlje trećeg sveta je bio značajan. Posebno je bilo značajno učešće proizvoda tekstilne i industrije kože, kao i mašinske industrije, elektroindustrije, građevinske industrije, te proizvoda prehrambene industrije.

Izuzimajući prehrambenu industriju i energetiku, svi ostali sektori industrije su od 1990. godine do sada, doživeli veliki pad, a pojedini industrijski sektori su skoro nestali. Sa nestajanjem industrijskog sektora, nestajao je sve više i industrijski radnik. Slom industrije u Srbiji dogodio se ne samo zbog zaostajanja u tehnološkim inovacijama, već pre svega usled pogrešne politike u širem smislu, a samim tim i ekonomske i razvojne politike, kao i politike tranzicije. Navedeni procesi su kumulativno dovelo do nestajanja pojedinih grana industrije u Srbiji.

Investicije u sektor industrije u Srbiji su nekad iznosile i preko 20% BDP-a , danas su one zanemarljivo niske, naročito kada se isključi uticaj stranih direktnih investicija.

Ključno pitanje koje se postavlja danas pred naukom i ekonomskom politikom odnosi se na identifikaciju realnih mogućnosti revitalizacije pojedinih sektora industrije u Srbiji, sa ocenom realnih izvora investicija, tržišnih mogućnosti i odabira modela nove industrijalizacije. Pod modelima nove industrijalizacije se smatra i preispitivanje nove uloge države i radnika, odnosno radničkih sindikata u pokretanju postojećih i iniciranju novih segmenata industrijalizacije u Srbiji. Primenjivani koncept liberalno tržišnog fundamentalizma, po kome će tržište, privatna svojina i ekonomska liberalizacija sama po sebi rešiti razvojne probleme, pokazala se, da je na prvi pogled teorijski logična i elegantna, a u stvarnosti, odnosno empirijskoj ravni, ispoljila se kao pogubna za većinu zemalja u tranziciji.

Jedno od ključnih opštih pitanja je to, da li je moguće graditi dinamički model koji istovremeno onemogućuje negativne uticaje samoregularajućeg slobodnog tržišta na jednoj strani i probleme koje ekonomskom razvoju stvara birokratizovana, korumpirana i često neefikasna država, na drugoj strani.

Poseban aspekt istraživanja koji ostaje otvoren za neki od budućih radova odnosi se na kritičku analizu oblasti i uspešnost inostranih investicija u industrijski sektor u Srbiji, njegove uloge u povećanju izvoza i uvoza, tehnološkim inovacijama, uticaja na zaposlenost, eksploatacije prirodnih resursa i transfera ne samo profita, već i izvlačenja dobiti pre oporezivanja kroz zidanje troškova poslovanja.

INSTITUCIONALNI OKVIR I INDUSTRIJSKA POLITIKA

Investicije u industrijske kapacitete i saglasno tome rast industrijske proizvodnje i zaposlenosti u industriji u prethodnoj socijalističkoj Jugoslaviji, samim tim i u Republici Srbiji je bio impozantan u periodu od 1960. do 1980. godine.

U periodu od 33 godine i to od 1953. do 1986. godine stopa ukupnih investicija iznosila je prosečno 26,53% BDP Jugoslavije, dok je stopa investicija u privredu iznosila 20,57%. Podaci se odnose na stopu investiranja u fiksne fondove. Dakle ova stopa ne obuhvata i iznos investicija u obrtna sredstva, odnosno u zalihe. (Madžar 1989 c i 1990, str.172, Suton socijalističkih privreda). Izvor investicija se dominantno zasnivao na domaćoj akumulaciji. Učešće stranih izvora akumulacije za investicije je iznosio u periodu 1952-1960 godine 9,0% ili u bruto investicijama u fiksne fondove 31,9%, u periodu 1961-1964 iznosio je 5,1%, a u periodu 1965-70 iznosio je 5,5% DP i u periodu 1971-81 godina 7,9% DP. Dakle prosečno učešće stranih izvora akumulacije u odnosu na BDP je u periodu 1952-1981. godina iznosio 6,9%. U istom periodu prosečno učešće stranih izvora akumulacije u bruto fiksnim investicijama je iznosilo 23,55% (Madžar, 1990. str 188).

Impresivan rast investicija u realni sektor privrede, dominantno utemeljen nakon 60 godina sve više na domaćoj akumulaciji, kao i rast industrijske proizvodnje i zaposlenosti u industrijskom sektoru se odvijao u specifičnom institucionalnom modelu socijalističkog samoupravljanja. Sistem se temeljio na kombinovanim mehanizama višestruke društveno političke, u biti decentralizovanog planiranja i kontrole ekonomskog razvoja. U planiranju razvoja i kontroli njegovog sprovođenja bile su uspostavljene višeslojne strukture odlučivanja i kontrole koji su činili: samouprava radnika u preduzećima u saradnji sa sindikatima i partijskim organizacijama na mikro nivou. Na makro nivou lokalne samouprave politička i društvena vlast se temeljila na skupštinskoj strukturi veća udruženog rada i društveno političkog veća. Navedena institucionalna struktura je bila uspešna, daleko uspešnija u odnosu na centralno planski socijalistički model i neuspešnija u odnosu na razvijene političke i ekonomske sisteme tržišnih privreda sedamdesetih godina prošlog veka.

U Jugoslaviji je krajem osamdesetih godina prošlog veka u krugu uglednih ekonomista prevladavala beskompromisna kritika socijalističkog samoupravnog sistema posebno sa stanovišta njegove ekonomske neefikasnosti. Smatralo se da su privredni subjekti u socijalističkom sistemu sputani te da je neophodno njihovo „radikalno ekonomsko oslobađanje ... i aktiviranje njihove latentne energije“. Oslobađanje privrednih subjekata je ..“sa uvođenjem samoupravljanja u izvesnoj meri i bila zastupljena, ali je u svim svojim bitnim elementima sistem ostao pod kontrolom i dominacijom političkih činilaca i administrativnih mehanizama.“ (Madžar 1990. Str 189). Madžar je spadao i danas predstavlja jednog od doslednih zastupnika liberalne ekonomske teorije i slobodnog delovanja tržišta, pa je još tada

u predvečerje ukidanja socijalističkog samoupravnog sistema, stavio pod sumnju njegove razvojne rezultate. To doslovce i iskazuje sledećim: ..“ moglo bi lako da se ispostavi da je uverenje o neuobičajenoj efikasnosti našeg tadašnjeg privrednog sistema jedna od najvećih, a možda i najpogubnijih iluzija u našoj ekonomskoj nauci i razvojnoj politici (Madžar 1987 e ss 3-4 i 1990 st 189.). Usporevanje ekonomskog rasta mereno kretanjem BDP u periodu 1981-1988 godina, uticala je na izvlačenje napred navedenih zaključaka. Naime, u navedenom periodu (1981-1988) koji čini poslednju dekadu socijalističkog ekonomskog sistema i privrede pred njenu tranziciju u kapitalistički sistem, došlo je do usporavanja stopa rasta BDP prosečno od 0,7% godišnje za period 1981-1985. godina i 0,2% prosečno godišnje u periodu 1986-1988. godina⁴.

Kako je izgledala ta „*možda najpogubnija iluzija u našoj ekonomskoj nauci i razvojnoj politici*“ kako tvrdi Madžar, najbolje se vidi kroz uporedni pregled kretanja industrijske proizvodnje i njeno učešće u DP (društvenom proizvodu) kako se BDP (bruto domaći proizvod) zvao ranije, zatim kroz kretanje broja zaposlenih u industrijskom sektoru i na kraju kroz neke od statističkih pokazatelja količina materijalne proizvodnje industrijskog sektora u Srbiji. Period komparacije statističkih podataka je 1960-2010 godina, sa prelomnom tačkom u 1989, odnosno 1990 godinom.

Jedan broj autora, među kojima je, pored Lj. Madžara i M. Petrović⁵ smatra da je „impresivan“ rast industrije u komunističkoj Jugoslaviji bio zasnovan na zaduživanju zemlje u inostranstvu. Kada se prostor za zaduživanje suzio, došlo je do ekonomske krize, ispoljavanja neefikasnosti društvenih preduzeća, a time i do njihovog propadanja. Podaci o dinamici rasta duga tadašnje Jugoslavije u periodu od 1970 do 1980. godine pokazuju da period intenzivnog rasta inustrijskog sektora ne prati istovremeno period rasta zaduženosti.

Tabela. Zaduzenost Jugoslavije u inostranstvu 1970-1980

| | I milijardama USA \$ | | | | | |
|--|----------------------|------|------|------|------|------|
| | 1970 | 1973 | 1975 | 1977 | 1979 | 1980 |
| Ukupna zaduzenost | 2,3 | 4,7 | 6,6 | 9,5 | 15,2 | 18,9 |
| Stepen zaduzenosti ili % otplate prema deviznom prilivu* | 18 | 15 | 15 | 17 | 21 | 20 |

*bez kratkoročnih kredita.

Izvor podataka: Kriza i reforme, Savezni zavod za društveno planiranje i Savezni zavod za statistiku, Beograd 1989, str. xvii

⁴ Krize i reforme, Savezni zavod za društveno planiranje i Savezni zavod za statistiku, Izdavački centar Komunist, Beograd 1989. str. xix

⁵ Videti autorski tekst Milenka Petrovića u ovom Zborniku radova

Prema prezentiranim podacima, rast ukupne zaduženosti u periodu 1970-1980. godina se uvećao sa 2,3 na 18,9 milijardi USA \$ ili za 8,22 puta. Međutim, stepen zaduženosti u odnosu na devizni priliv, ili u odnosu na potencijal da se dugovi servisiraju je u istom periodu porastao sa 18% iz 1970 na 20% u 1980. godini.

Kretanje industrijske proizvodnje u Srbiji 1960-2010

Usporedna analiza podataka o kretanju BDP u Srbiji pokazuje da je realni BDP u 2012 godini na nivou od oko 68% onog koji je bio pred tranzicione 1989. godine. U periodu od 1948 godine BDP je do 1979 godine imao prosečnu stopu rasta od 6,2% godišnje, da bi u periodu 1971-1980 godina došlo do pada na nivo od 5,7% prosečno godišnje⁶. U istom periodu učešće industrije u BDP je poraslo sa 16,5% iz 1960. na 20% u 1965 odnosno održalo isti nivo i u 1970. godini, da bi svoj maksimum dostiglo u 1980 godini, održavajući ga uz neznatan pad do 1990. godine na kada je bio na nivo od 24,7%.

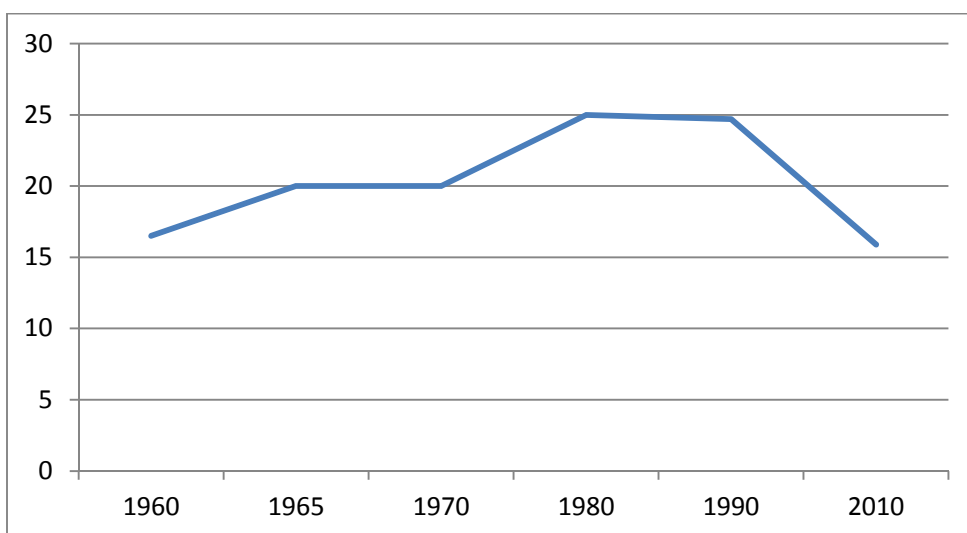
Tabela.1. Učešće industrije u BDP u % 1960-2010 godina.

| | 1960 | 1965 | 1970 | 1980 | 1990 | 2010 |
|-----------------------------|------|------|------|------|------|------|
| Učešće industrije u BDP u % | 16,5 | 20 | 20 | 25 | 24,7 | 15,9 |

Izvor: RZS i B.Petrović 2013

Nakon perioda industrijskog rasta u trajanju od 30 godina, sa stagnacijom u periodu 1980-1990 godina, u narednom periodu tranzicionog šoka u trajanju od 20 godina (1990-2010) došlo je do sunovrata učešća industrijskog sektora u BDP i to u 2010. godini od 15,9% na nivo niži od ono koji je bio 1960. godine, a koji je iznosio 16,5% .

⁶ Krize i reforme, Savezni zavod za društveno planiranje i Savezni zavod za statistiku, Izdavački centar Komunist, Beograd 1989. str.viii i xii

Grafikon 1. Učešće industrije u BDP period 1960-2010

Grafikon 1 je konstituisan na bazi podataka iz Tabele 1 i jasno pokazuje trendove koji su se odvijali u periodu od 50 godina, a koje smo napred opisali kao dva perioda. Prvi period uspona industrijske proizvodnje (1960-1990) i drugi period (1990-2010), period njenog sloma koji se uz neznatna poboljšanja odvija i u periodu 2010-2013. godina.

Šok terapija liberalizacije, deregulacije i privatizacije uz slom prethodne Jugoslavije, ekonomske sankcije iz devedesetih godina prošlog veka, katastrofalno loša ekonomska politika posle 2000. godine dovele su Srbiju u stanje deindustrijalizacije. Industrija u Srbiji se u 2012. godini nalazi na nivou od oko 40% nivoa koji je imala 1989. godine. Na prvi pogled tranzicioni šok se manje odrazio na stanje BDP koji je 2008. godine, pre globalne finansijske krize, dostigao oko 80% BDP iz 1990. godine.

Drugi pokazatelj o kretanjima u industrijskoj proizvodnji može se pratiti kroz rast, odnosno pad industrijskih radnika u privredi Srbije u periodu 1960-2010 godina. Na smanjenje broja industrijskih radnika utiče tehnološki razvoj čiji efekti se ispoljavaju tako da se u pojedinim starim i posebno novim industrijskim granama smanjuje broj industrijskih radnika. Industrijska proizvodnja može da raste, a da istovremeno dođe do usporavanja, čak i smanjenja broja industrijskih radnika. To je efekt povećanja produktivnosti i tehnoloških inovacija. Međutim, kada opada industrijska proizvodnja i istovremeno dolazi do smanjenja broja industrijskih radnika, onda to znači da smanjenje broja industrijskih radnika nije uzrokovano tehnološkim napretkom.

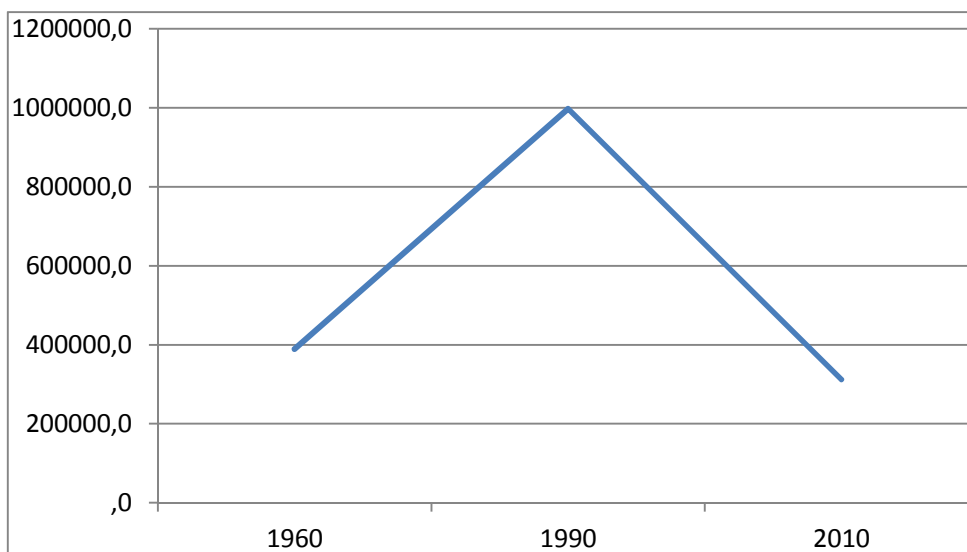
Tabela 2. Industrijski radnici u Srbiji 1960-2010. godina.

| | 1960 | 1990 | 2010 |
|----------------------|---------|---------|---------|
| Industrijski radnici | 389.000 | 998.000 | 312.000 |

Izvor: RZS i B.Petrović 2013.

Industrija Srbije, na početku perioda dinamičnog rasta industrijske proizvodnje, 1960 godine, je zapošljavala 389 hiljada radnika. Na vrhuncu rasta industrije u 1990. godini u tom sektoru je bilo zaposleno 998 hiljada radnika ili skoro 2,57 puta više nego što je to bilo u 1960 godini. Nakon perioda tranzicije i deindustrijalizacije u Srbiji, broj radnika u industriji se smanjio na 312 hiljada u 2010. godini ili za 3,2 puta manje nego što je to bilo 1990. godine. Ukoliko se uvede sasvim realna pretpostavka da je u socijalističkim samoupravnim preduzećima postojao višak zaposlenih, te da je on mogao biti maksimalno 20%, onda sledi da je korigovan broj potrebnih industrijskih radnika u 1990. godini bio približno 798 hiljada, a da je ostatak od blizu 200 hiljada predstavljao višak zaposlenih u socijalističkom industrijskom sektoru. I uz navedenu korekciju, industrijski sektor u Srbiji je realno zapošljavao 2,56 puta više radnika 1990. u odnosu na 2010. godinu.

Grafikon 3. Kretanje broja industrijskih radnika u Srbiji u periodu 1960-2010 godina.



Grafikon konstituisan na bazi podataka iz Tabele 2 slikovito pokazuje uspon i pad broja industrijskih radnika u Srbiji u periodu 1960-2010. godina.

Ovde treba podsetiti na to da je vreme u kome je raslo učešće industrijske proizvodnje u BDP, istovremeno i period u kome je došlo do rasta broja zaposlenih. Period od 1960-1990. godine je vreme koje karakteriše društveno ekonomski sistem socijalističkog samoupravljanja. Drugi period (1990-2010) u kome je došlo do drastičnog pada industrijske proizvodnje i zaposlenosti u industrijskom sektoru je period tranzicije socijalizma u kapitalizam i uspostavljeni sistem liberalnog kapitalizma. Za dalje istraživanje ostaje otvoreno pitanje analize uticaja društvenih institucija i ideologija, kao i njihovih promena na ekonomski razvoj. Važan aspekt koji ovde valja navesti, a kasnije i posebno analizirati, predstavlja problem koji se može definisati kao hipoteza, da su male, tranzicione zemlje podvrgnute ideologiji liberalnog kapitalizma osuđene na slom sopstvenog industrijskog sektora. Druga relevantna hipoteza koju takođe treba naknadno ispitati može se definisati tako što razvoj savremenog liberalnog – ničim ne sputanog tržišnog kapitalizma, uz ekonomski razvoj neminovno dovodi do rasta socijalnih, odnosno društvenih nejednakosti, gomilajući ukupno bogatstvo u rukama sve manjeg broja ljudi. Istovremeno na drugom socijalnom polu dolazi do osiromašenje većine stanovništva. Na navedeni trend nejednakosti u raspodeli bogatstva Zbignjev Bžežinski (2013)⁷ skreće pažnju na primeru Amerike,. On

⁷ Z.Bžežinski (2013), Amerika-Kina i sudbina sveta, Albatros plus, Beograd.

navodi podatke da je 1980. godine u Americi 5% nabogatijih porodica raspolagalo sa 16,5% ukupnog nacionalnog dohodka, dok je 40% najsiromašnijih domaćinstava u nacionalnom dohodku učestvovalo sa svega 14,4%. Nakon 28 godina, odnosno 2008. godine razlike u bogatstvu su se uvećale tako da 5% najbogatijih domaćinstava raspoložu sa 21,5% ukupnog dohodka, a 40% ukupno siromašnih domaćinstava raspoložu sa svega 12% nacionalnog dohodka.⁸ Neki od ovih aspekata savremenih trendova povećavanja nejednakosti biće temeljitije analizirani u drugom radu. Ono što je nesporno u slučaju Srbije je to da je tranzicija kao tranzicioni „trošak“ izvršila preraspodelu društvenog bogatstva, da se preraspodela obavila bez ekonomskog razvoja, da je deindustrijalizacija dovela i do rasta siromaštva. Stopa nezaposlenosti u Srbiji je krajem 2013. godine realno iznosila preko 25%. Nezaposlenost nužno vodi ka siromaštvu, a stopa siromaštva i socijalne nejednakosti, merena stopom rizika od siromaštva je iznosila u Srbiji 2012. godine 24,6% i među najvećim je u Evropi.⁹

PREGLED PRISTUPA

Problemima stanja u industrijskom sektoru privrede u Srbiji, naučna i stručna javnost, izuzimajući sporadične usamljene slučajeve¹⁰, se počela baviti kasno, tek nakon što je industrijski sektor *de facto* uništen. Neoliberalni model je dominirao i dominira u naučnoj javnosti i ima preovlađujući uticaj na kreiranje ekonomske politike, tokom drugog perioda tranzicije (2001-2013), prvi period tranzicije je period 1990-2000. godina, polazio je od nekoliko fundamentalnih pretpostavki. Aksiom u koji i, kako teoretičari tog pristupa zahtevaju, se ne sumnja je tržišna samoregulacija i marginalizacija uloge države. Prvi njihov aksiom je bio da slobodno ničim sputano, odnosno svemoćno tržište je jedini regulator kome se kao neumitnoj višoj, božanskoj sili svi moraju potčiniti. Drugi aksiom sledi iz prvog, a sadržan je u tome da je preduslov efikasnom na apsolutnom tržištu zasnovanom razvoju uvođenje deregulacije, liberalizacije i privatizacije. Treći aksiom je da za ekonomski razvoj nije bitna struktura sektora privrede, naročito ne industrija, već da je u sadašnjoj fazi ekonomskog razvoja bitan finansijski sektor, berza, finansijske operacije na tržištu i sektor usluga. Dakle, industrijski sektor, po njihovom mišljenju, nije bitan, i pripada zabludama realnog socijalizma. Sve probleme ekonomskog razvoja razrešava samoregulacija tržišta, pa po njihovom

⁸ Isto strana 54.

⁹ RSZ, Saopštenje o socijalnim nejednakostima u RS, SRB PD 10 301213. <http://webrsz.gov.rs/> 27.1.2014.

¹⁰ B.Drašković, Z.Rajković (2012), Sumnje u postojanje realne strategije razvoja Srbije, Ekonomski vidici, Godina XVII, broj 1.; 2012, Beograd.; Ekonomski vidici „Zbornik radova“ Stanje i perspektive realnog sektora – ima li izgleda za reindustrijalizaciju i veće zapošljavanje, Godina xv broj.2. Beograd 2010.

mišljenju državu treba isključiti iz bilo kakvog uplitanja u tržišne tokove, razvoj ili bilo kakvo usmeravanje investicija, jer ona naprosto samo ometa efikasan tržišni razvoj, a samim tim i dostizanje društvenog blagostanja¹¹.

Šta se dešava sa industrijskim sektorom je bilo izvan fokusa analize i bavljenja ekonomske politike u periodu dok se vršila rasprodaja društvenog i državnog kapitala, što je uticalo na privremeno i ekonomski neutemeljen rast BDP-a u periodu 2002-2008. godina. Do izvesnog otrežnjenja dolazi posle 2009. godine, kada i deo zastupnika teorije tržišnog fundamentalizma u Srbiji, najednom konstatuju da je ekonomski rast neodrživ bez rasta proizvodnje razmenjivih dobara, te da nije moguće da se on zasniva samo na sektoru usluga i finansijskom sektoru. Do otreženjenja dolazi nakon ispoljavanja efekata finansijske ekonomske krize i pucanja balona nekretnina u SAD (2007-2008). Teorijski kritički pristup se ograničava samo i isključivo na otkrivanju podataka o negativnim trendovima stopa pada industrijske proizvodnje, pada zaposlenosti u tom sektoru i dodatnom slabljenju izvoza industrijskih proizvoda. Kada se radi o padu izvoza industrijskih proizvoda, valja napomenuti i to da je istovremeno došlo do rasta i uvoza proizvoda lake industrije koji su se nekada u Srbiji proizvodili i za izvoz i za domaće tržište (primer tekstilna industrija, industrija kože i obuće, indistrija nameštaja i sl.)

U poslednjih nekoliko godina problemima deindustrijalizacije u Srbiji na sistematičan način, pored pojedinačnih istraživačkih tekstova objavljivanih u časopisima, bavili su se istraživači u okviru pojedinih institucija od kojih smatramo da treba navesti: Prvo, Strategiju i politiku razvoja industrije Republike Srbije od 2011. do 2020. godine¹². Drugo, analizu i model koji je izložen u studiji „Postkrizni model ekonomskog rasta i razvoja Srbije 2011-2020“¹³. Treće, „Nacrt strategije reindustrijalizacije Srbije“ koji je izradila radna grupa za reindustrijalizaciju u okviru Nacionalnog saveta za privredni oporavak Vlade Republike Srbije¹⁴. Navedeni dokumenti u fokus analize stavljaju probleme i stanje industrije u Srbiji.

Strategija i politika razvoja industrije Republike Srbije od 2011. do 2020. godine definiše osnovne strateške pravce na nivou opštih ciljeva koje treba ostvariti

¹¹ Najznačajniji zastupnici tog teorijskog pristupa u Srbiji su uz Lj. Madžara, B.Mijatović, B.Begović, M.Prokopijević.

¹² „Sl.Glasnik RS“ br.55/2011

¹³ Postkrizni model ekonomskog rasta i razvoja Srbije 2011-2020, Studija i rezime studije, autorski tim MAT (S.Stamenković, Miladin Kovačević, V.Vučković, E.Jakopin, N.Bogdanov, M.Zdravković, S.Filipović, S.Mitrović i I.Nikolić) i Ekonomskog fakulteta – FREN (P.Petrović, J.Bajec, B.Živković, M.Arandarenko i M.Arsić), Beograd 2010. Dostupno na www.fren.org.rs, www.ecinst.org.rs i www.bep.org.rs,

¹⁴ Nacrt strategije reindustrijalizacije Srbije, koji su izradili B.Dimitrijević, D.Đurićin, D.Đurić, B.Grujić, G.Pwerčević i T.Spasojević, Beograd 2013. Nacrt je poslužio kao osnova za raspravu koja je vođena u okviru ekonomskog odeljenja Srpske Akademije nauka i umetnosdti u oktobro 2013 godine.

realizacijom strategije. Opšti ciljevi čine: održiv privredni rast i makroekonomska stabilnost Srbije, su mogući jedino uz stabilan rast industrije i njen uticaj na izvoz i platni bilans; definisanje novog modela privrednog rasta Srbije za period 2011-2020. godina; usaglašavanje industrijske politike sa industrijskom politikom EU, uspostavljanje nove konkurentne industrijske strukture; izvoz i investicije u prerađivačke industrije treba da postanu generator rasta BDP u narednom periodu; privlačenje direktnih stranih investicija (SDI) treba da omogući otvaranje novih radnih mesta; uvođenje novih tehnologija, efikasnog menadžmenta i korporativne kulture; mala i srednja preduzeća su najvažniji pokretač industrijskog rasta i novog zapošljavanja. U Strategiji se dalje navodi da je jedan od njenih bitnih ciljeva ..“ nova kvalitetna i dobro plaćena proizvodna radna mesta, su jedan od najvažnijih ciljeva Strategije.“ Posebnu pažnju zavređuje tačka 8 iz Uvoda Strategije koja odražava jedan od temeljnih teorijskih pristupa tvoraca Strategije, zato je ovde citiramo u celini: „Društvena i državna preduzeća nisu efikasna, privatna svojina je najefikasniji oblik svojine. Zato proces privatizacije i restrukturiranja treba što pre završiti.“¹⁵ Nadalje u Strategiji se navodi značaj konkurencije kao glavne poluge tržišne privrede i uslov pune efikasnosti tržišta je da država ..“ u interesu građana izgradi efikasne institucije tržišne privrede..“ te da sprečava delovanje monopola. Strategija upućuje na potrebu za većom ulogom istraživanja i primenom inovacija, razvoj informatičkih tehnologija. Strategija delom posvećuje pažnju da se kroz industrijski razvoj revitalizuje devastirani industrijski centri u Srbiji, odnosno ukazuje na potrebu uspostavljanja regionalne ravnoteže industrijskog razvoja.

Tvorci Strategije konstatuju da je „Industrija Srbije opterećena brojnim strukturnim slabostima, njena struktura ne može da odgovori na globalne zahteve savremenog tržišta XXI veka oslanjajući se na obrazovne ideologije iz prošlog veka.

Na stranici 2 Strategije, autori izlažu uzrok sloma industrije u Srbiji, mada nigde ne navode da se radi o slomu Industrijskog sektora: „Višedecenijski kolektivistički uređen sistem državne intervencionističke stihije, stvorio je privredni nesklad, industrijski sistem bio je u neskladu sa tržištem, nije bio sposoban da reaguje na tržišne signale. Tranzicioni procesi i globalna recesija samo su ogolili strukturni problem industrije Srbije.“ (Strategija 2011). Ovde je ispoljena jasna ideološka potka tvoraca Strategije. Oni međutim, ne postavljaju pitanje zašto to pravilo po kojem je ..“industrijski sistem bio u neskladu sa tržištem..“ koje oni iznose, nije relevantno za na primer industriju cementa, energetiku, deo prerađivačke prehrambene industrije u Srbiji. Pojedini sektori industrije pored hiperinflacije, kontrole cena, raspada tržišta su ipak bili „sposobni da reaguju na tržišne signale.“ Ovi sektori su delom u državnoj svojini bili efikasni, manje nego što su to bili dok su bili u društvenoj svojini. Država se pokazala kao manje efikasna u odnosu na društvenu svojinu, a tržište samo po sebi zajedno sa

¹⁵ Strategija... str.1. Beograd 2011. godine

privatizacijom po svaku cenu, se pokazalo, razvojno, socijalno i ekonomski kao ne baš tako efikasno. Doduše tržište je bilo efikasno u jednom pogledu, počistilo je industrijski sektor i zaposlenost u industriji Srbije, temeljna.

U dokumentu Strategije je definisano da je Strategija .."jedan razvojni dokument..", kojim bi se .."jasno sagledali putevi ostvarivanja osnovnog cilja, a to je stvaranje nove konkurentne održive industrijske strukture Srbije". (Strategija 2011). Nova industrijska politika, njen koncept, ma šta da to znači, iz strategije se to jasno ne vidi, .."je orijentisana ka izvoznoj konkurentnosti industrijskih proizvoda, usmeren na proces konzistentnog sprovođenja strukturnih reformi i usklađenja" (Strategija 2011, str 2.). Uvidom u tekst celine Strategije nije moguće jasno zaključiti *na koji način će se stvarati nova konkurentna održiva industrijska struktura*, da li se očekuje da će to odraditi svemoćne sile tržišta, šta tu sem subvencija može da obavi država, šta će se desiti ako se svemoćne sile tržišta pokažu neuspešne. Nije nam sporan cilj iz Strategije koji se odnosi na stvaranje *izvozno konkurentnih industrijskih proizvoda*. Međutim, nije potpuno jasno šta je sadržaj sintagme *„konzistentno sprovođenje strukturnih reformi i usklađivanja.“* Ispod formule o potrebi *„sprovođenje strukturnih reformi“*, kod nas se kriju ciljevi koji se odnose na rasprodaju preduzeća, otpuštanje radnika, smanjivanje njihovih plata, povećavanje uvoza roba, koje je moguće delom proizvesti u zemlji. Pod strukturnim reformama, ne retko, se misli i na zatvaranje preduzeća ukoliko ni jedan strani investitor nije spreman da ih kupi ili besplatno preuzme.

Prema Strategiji proces njene realizacije će se odvijati u tri faze. Prva obuhvata revitalizaciju i obnovu. Druga, Restrukturiranje i reinženjering i Treća, razvoj i konkurencija, promena tehnološkog profila industrije, promena težišta industrijske proizvodnje iz niskotehnoloških oblasti ka oblastima visokih tehnologija. (Strategija 2011). Novi, umesto starog modela industrijskog rasta, prema Strategiji za period 2011-2012 treba da bude izvozno orijentisan, na bazi dinamičnog rasta investicija i rasta zaposlenosti u industriji. Od tih ciljeva u ovim početnim godinama nije bilo ništa. A zašto? U klasifikaciji perioda reformi autori Strategije navode da su zemlje u tranziciji od 1990. do 2000. godine sprovele uspešnu *„prvu generaciju reformi“* – koju čine privatizacija, liberalizacija i makroekonomska stabilizacija. „Uspešna prva generacija reformi“, sem relativne kratkoročne makroekonomske stabilizacije, je imala „uspeh“ u odumiranju privrede u većini tranzicionih zemalja, a njena tržišta su postala slobodna lovišta za velike kompanije iz razvijenih zemalja.

Periodika reformi ima još jednu takozvanu *„drugu generaciju reformi“* koju po autorima Strategije čine: stvaranje podsticajnog ambijenta za investitore, puna zaštita svojine i ugovora, efikasno pravosuđe, moderan poreski sistem, reformisani javni sektor, usklađena fiskalna i monetarna politika, efikasan bankarski sistem, razvoj finansijskih tržišta, razvijanje odnosa javnog i privatnog partnerstva, posebno u infrastrukturi, regulisano tržište rada, uređeni odnosi između zaposlenih i poslodavaca, smanjenje sive ekonomije i korupcije i politička stabilnost. (Strategija

2011). Svi navedeni faktori „*druge generacije reformi*“, treba, po mišljenju autora Strategije, da dovedu do povećanja kredibiliteta zemlje i smanje rizik za ulaganja. U nabrojanoj setu elemenata sadržaja „*druge generacije reformi*“, postoje logične i jasne odrednice kao što su: zaštita svojine, efikasno pravosuđe, smanjenje sive ekonomije i korupcije, poreski sistem, fiskalna i monetarna politika. Međutim, postoje i odrednice koje pokazuju stav autora da država treba da bude u funkciji podrške stranom kapitalu za maksimiziranje njegovog profita, a to su podsticajni ambijent, odnosno subvencije stranim investitorima, regulisano tržište rada i uređenje odnosa između zaposlenih i poslodavaca koje upućuje na to da se ograniče prava radnika i izvrši dodatni pritisak na nadnice zaposlenih, a sve u cilju tobožnjeg ekonomskog rasta i razvoja. Zapravo u cilju maksimiziranja ekstraprofita velikih stranih investitora u realni i finansijski sektor u Srbiji.

Novi model privrednog rasta i razvoja, prema autorima Strategije, u narednoj deceniji zahtevaju da se izvrše dva međusobno povezana zaokreta u odnosu na dosadašnje stanje. Prvi se odnosi na strukturne promene koje vode ka industrijskom rastu, rastu investicija i izvoza. Drugi aspekt zaokreta se odnosi na ubrzanje „reformskih procesa“ i evropske integracije. Ciljevi definisani Strategijom, naročito oni sadržani u „prvom zaokretu“ su logičan popis želja, odnosno ciljeva da se budući ekonomski rast temelji na rastu industrijske proizvodnje, samim tim kao pretpostavka tom rastu, se nalazi rast investicija, a posledica toga dvoga, treba da bude i rast izvoza. Problem ostaje samo u jednom pitanju, a koje se odnosi na pružanje odgovora u vezi sa izvorom neophodnih investicija. Sadržaj reformskog procesa kao zaokreta nije definisan, mada se može zaključiti da se pod tim, pre svega podrazumeva potpuna privatizacija javnog sektora, smanjenje prava zaposlenih i slobodno delovanje tržišta bez obzira na socijalne posledice, pre svega na rast nejednakosti i rast nezaposlenosti.

Na kraju ovog, sasvim reduciranog prikaza osnovnih polazišta Strategije, ističemo njenu strukturu. Strategija se sastoji iz pet delova. Prvi deo, obrađuje „novi strateški pristup industrijskom razvoju zasnovanom na investicijama u nove tehnologije, inovacije i humani kapital. Drugi deo obuhvata prikaz makroekonomskih podataka o tranziciji i sadašnjem industrijskom razvoju. Treći deo sadrži definisanje prioritarnih ciljeva industrije Srbije. Četvrti deo analizira politiku i mere za sprovođenje ciljeva Strategije, a na kraju u petom delu su izloženi različiti scenariji realizacije Strategije sa makroekonomskim projekcijama.

Preporuka Strategije je da se u budućnosti izvrši povlačenje iz starih industrija, posebno industrije tekstila, kože, sirovinski intenzivnih oblasti proizvodnje osnovnih metala i hemijskih proizvoda, koje su dislocirane, odnosno prepuštene novoindustrijskim zemljama (Indija, Vijetnam, Pakistan, Kina...). Propast ove klasične industrije usloveli su liberalizacija i privatizacija. Navedeni pristup zapostavlja koristi koje su postojale od tekstilne industrije i industrije obuće kako na strani izvoza, tako i na strani smanjivanja uvoza i održavanja zaposlenosti u pojedinim regionima u Srbiji. Zamena tradicionalnih industrija će se obavljati kroz

uvođenje visokih tehnologija, posebno u elektro metalnom kompleksu, uvođenjem inovativnih industrija i raznih servisnih industrija. Postavlja se pitanje, koliko je ovaj pristup realan kada se ima u vidu veličina tržišta Srbije, kašnjenja usled sankcija u osvajanju i primeni novih tehnologija. Drugo pitanje je i koliko brzo će se ova zamena izvršiti i da li je moguća.

U delu Strategije koja se bavi pitanjima ciljeva industrijske politike 2011-2020. godina nabrojani su optimistički ciljevi:

- Da se industrijska proizvodnja udvostruči u periodu 2011-2020;
- Da se poveća produktivnost rada u industriji za 50%;
- Poveća učešće robnog izvoza na 50% BDP u 2020. godini;
- Ostvari prosečan godišnji rast investicija od 10%;
- Očekivani godišnji priliv SDI od 2,35 milijarde evra;
- Ostvari rast zaposlenosti u prerađivačkoj industriji za 75.000 radnika;

Drugi celovitiji tekst u vezi sa problemima industrije u Srbiji nalazi se u dokumentu pod nazivom „Postkrizni model ekonomskog rasta i razvoja Srbije 2011-2020“. Postkrizni model ekonomskog rasta po pristupu je identičan nekim od ključnih aspekata koji su izloženi u Strategiji. U Postkriznom modelu se uzimaju kraći vremenski intervali za analizu pada industrijske proizvodnje, analizira se period 2001-2009. godina. Industrijska proizvodnja u tom periodu je porasla samo za 2,9%, dok je njeno učešće u kreiranju BDP opalo sa 21,7% na 17,4%. Uzroci tome se nalaze u nedovoljnim investicionim ulaganjima u modernizaciju i tehnološki razvoj. Uzrok se po mišljenjima autora nalazi i u nezavršenoj privatizaciji i restrukturiranju preostalih velikih društvenih preduzeća, velikih javnih preduzeća i infrastrukturnih delatnosti. U negativne pretpostavke za veću ulogu industrije ubrajaju se i nedovoljno efikasan proces likvidacije i stečaja preduzeća. Tvorci „Postkriznog modela“.. ne uočavaju bilo kakvu uzročnu posledičnu vezu između neuspelih privatizacija, uostalom neuspehe privatizacije ne razmatraju, kao ni uzroke sloma industrijskog sektora u Srbiji.

Preokret u Postkriznom modelu industrijskog razvoja za period 2011-2020. godina projektovan je tako da prosečan rast industrijske proizvodnje godišnje iznosi 6,9%. Tako projektovan rast treba da poveća učešće industrijske proizvodnje u BDP sa 17,6% iz 2011. na 19,1% u 2020. godini. Sektori u kojima se očekuje rast su sektori visokih tehnologija kao što su: hemijska industrija, proizvodnja mašina i uređaja, proizvodnja saobraćajnih sredstava i elektronska industrija. (Postkrizni model, Rezim str.29).

Izvori investicija za rast industrijske proizvodnje nalaze se prema mišljenju autora, u privlačenju stranih direktnih investicija (SDI), koje bi u posmatranom periodu do 2020. godine trebalo da iznose preko 9 milijardi evra. Autori „Postkriznog modela“ i ne računaju na domaće izvore akumulacije. Oni ne vide da nedostajuća domaća akumulacija nestaje u vidu ekstraprofita i posredstvom troškova se transferiše kao lično bogatstvo u inostranstvo, na račune, u poreskim rjevima.

Aktivnosti koje će doprineti podsticaju industrijskog rasta, prema autorima su: *poboljšanje poslovnog ambijenta, indirektna i direktna državna mere*. Pod poboljšavanjem poslovnog ambijenta se podrazumeva otklanjanje ograničenja za razvoj preduzetništva. Indirektna mere države se odnose na davanje garancija i osiguranja, tehničke pomoći i inovativna mobilizacija finansijskih sredstava. Direktna mere obuhvataju kreditiranje privrede i to kredite za početnike, kredite za mala i srednja preduzeća, kredite za regionalni razvoj, kredite za investicije, kredite za izvoz, kredite za inovacije. (Postkrizni model 2010).

Rizik ostvarenja projekcija iz „Postkriznog modela..“ nalazi se u opasnosti od sporog oporavka svetske i evropske privrede, s obzirom na to da visoke stope rasta proizvodnje i izvoza iz Srbije su uslovljeni apsorpcionom moći inostranstva. Autori pri tome ne objašnjavaju uzroke koji su doveli do sloma industrije u Srbiji u vreme tranzicije, odnosno, sloma koji je nastao pre finansijske ekonomske krize iz 2008. godine.

Treći relevantan dokument je „Nacrt strategije reindustrijalizacije Srbije“ koji je u drugoj polovini 2013. godine sačinila radna grupa za reindustrijalizaciju, Nacionalnog saveta za privredni oporavak. Dokument sadrži pet delova. U prvom delu su prezentirani podaci sa dijagnozom ekonomskog stanja Srbije. Autori smatraju da se glavni problem privrede Srbije nalazi u *output gapu*, to jest da se nivo privredne aktivnosti nalazi ispod mogućeg nivoa. Nivo BDP Srbije je za 30% niži u odnosu na BDP koji je imala 1989. godine, kao godine pre početka tranzicionih procesa. Industrijska proizvodnja u 2010. godini iznosi svega 40% one iz 1990. godine. U istom periodu broj industrijskih radnika je opao sa 1,03 miliona na 300 hiljada. Doprinos industrije stvaranju BDP se smanjio sa 31% na 15%. Srbija je doživela, kada se radi o industriji, kopernikanski negativan obrt. Posle rasta od skoro 8% godišnje u periodu 1960. do 1990. godine, nakon te godine industrija beleži kumulativno pad iz godine u godinu.

Uz napred tri prezentirana pristupa problemu industrijalizacije, pažnju zavređuje tekst autora B.Petrovića (Petrović B. 2013). Tekst pod nazivom „Industrijalizacija, kvantitativni okvir, tehnološka dimenzija i budućnost koju ne možemo da zanemarimo“ je izložen u novembru 2013. godine na okruglom stolu u organizaciji Fakulteta organizacionih nauka iz Beograda i Privredne komore Srbije, pod nazivom „Izazovi industrijalizacije“ (B.Petrović 2013)¹⁶.

Autor polazi od dve ključne premise. Prva je da industrijalizacija ekonomskog sistema nije moguća bez tehnološkog razvoja. Druga, da industrijalizacija bazirana na znanju dominantno se zasniva na znanju, ne na prirodnim resursima. Autor koristi duži vremenski horizont statističkih podataka iz kojih se slikovito pokazuje da postoje dva vremenska perioda kretanja industrijske proizvodnje u Srbiji. Prvi

¹⁶ Prof.dr Petar B. Petrović, Industrijalizacija ,Kvantitativni okvir, tehnološka dimenzija i budućnost koju ne možemo da zanemarimo, rad saopšten na skupu *Izazovi nove industrijalizacije*, Fakultet organizacionih nauka Beograd, 2013.

period je period industrijalizacije od 1960. godine do 1990. godine. Industrijska proizvodnja 1960. godine u odnosu na baznu 1990. godinu (1990=100) je iznosila oko 20% da bi 1990. imala indeks 100. Nakon te godine dolazi do sunovrata industrijske proizvodnje i to tako da 2000. godine iznosi 43,3%, a 2010. godine 45,9%. Broj radnika u industrijskom sektoru privrede sa 389.000 zaposlenih iz 1960. godine porastao je na 998.000 zaposlenih u industriji u 1990. godini. Pad broja zaposlenih u industrijskom sektoru privrede opao je do 2010. godine na svega 312.000 zaposlenih. Učešće industrije u kreiranju BDP-a imalo je takođe intenzivan rast od 1960. godine do 1990. godine i to sa 16,5% na 28,6% u 1990. godini, da bi potom došlo do pada na 24,7% u 2000. godini i dalji trend pada na 15,9% u 2010. godini. Podaci dokazuju evidentnu intenzivnu eroziju tehnoloških osnova industrije. U Srbiji, prema podacima autora, se više ne proizvode mašine alatljike, industrijski roboti i transfer linije za automobilsku i druge industrije. (B. Petrović 2013). Erozijska tehnološka infrastruktura postoji i u drugim sektorima, kao što su proizvodnja elektronskih uređaja, transportnih sredstava, poljoprivrednih mašina i opreme. Srbija nakon sloma industrije, koji je započeo nakon 1990. godine nije sposobna da proizvodi visokotehnološke proizvode. Nužnost reindustrijalizacije se nameće kao imperativ. Autor smatra da „bez obzira na model ekonomskog sistema, da li je u većoj ili manjoj meri prisutna „nevidljiva ruka tržišta“, država ima ključnu ulogu u razvoju industrijskog sistema.“ Potreba aktivne uloge države naročito je neophodna u podsticanju tehnološkog razvoja. (B.Petrović 2013, str.8.).

Prezentirane analize problema industrije u Srbiji imaju zajedničku karakteristiku u tome što celovito opisuju stanje pada industrijske proizvodnje i zaposlenosti uz obilje statističkih podataka koji to potkrepljuju. Vidljive su različita teorijska polazišta autora iz Strategije i Postkriznog modela ekonomskog rasta u odnosu na autore Nacrta strategije reindustrijalizacije Srbije. Prvi se, pored empirijskih i teorijskih dokaza o nesavršenosti tržišne samoregulative koja se pokazala sa svetskom finasijskom krizom, dosledno drže svemoguću tržišnu samoregulaciju kao vrhovnog kriterijuma koji reguliše ekonomske tokove pa i industrijski rast. Druga grupa autora, iz Nacrta strategije, kritički preispituje ulogu tržišta i njene skrivene ruke, pozivajući se na neophodnost povratku Kenzijanskoj teoriji u savladavanju ekonomskih kriza sa „otvorenom rukom države.“ Autori su nedvosmisleni: „Više od jedne decenije arhitekta tranzicije u Srbiji su pod nedvosmislenim uticajem neoliberalne ekonomske doktrine i konceptijske platforme vođenja ekonomske politike poznate kao „Vašingtonski konsenzus“. Privatizacija, deregulacija i liberalizacija, deregulacija uz kontrolu inflacije su glavna uporišta ovakve političke škole.“ (Nact 2013. str 5.). Autori dalje kritici podvrgavaju do nedavno prevladavajuće paradigme neoliberalne škole i ekonomske politike u Srbiji, po kojima sledi „tržište je nabolji regulator, država je loš gospodar.“ Autori u delu pod nazivom Antikrizni program, jasno definišu svoju poziciju po kojoj antikrizni program pretpostavlja „aktiviranje vidljive ruke

države.“ Ulogu države vide ne samo u poziciji subjekta koji uređuje privredni ambijent, već ima ulogu da sama investira i privlači strane investitore. Problem samo predstavlja to da se istovremeno država mora očistiti od političke korupcije koja se neminovno reflektuje i konkretizuje u ekonomskoj, odnosno poslovnoj sveri. Antikrizni program obuhvata sinhronizovana tri procesa. Prvi je *fiskalna konsolidacija*. Drugi, *anuliranje output gega* i Treći, *industrijski razvoj*. (Nacrt 2013). Pored fiskalne konsolidacije, koja pretpostavlja i dalje prikupljanje nedostajućih sredstava za budžetske rashode, posredstvom emitovanja dužničkih hartija od vrednosti, središnja tačka Antikriznog programa je *prevladavanje output gega*. Prevladavanje *output gega* predstavlja proizvodnja razmenjivih dobara u granama u kojima Srbija ima komparativne prednosti kao što su grane koje se oslanjaju na rudno bogatstvo, poljoprivredu i kvalifikovanu radnu snagu. Šanse za prevladavanje *output gega* se nalaze, po mišljenju autora, u energetici, poljoprivredi, prehrambenoj industriji i metalurgiji.

Nova koncepcija ekonomske politike ima sledeće prioritete: realnu ekonomiju, umesto finasija i usluga; investicije umesto potrošnje; i štednja umesto zaduživanja, kao i aktiviranje domaćih izvora za rast proizvodnje umesto uvoza. (Nacrt 2013).

POKUŠAJI OPORAVKA INDUSTRIJE U SRBIJI

Merama ekonomske politike posle 2008. godine, koje su imitirale mere najrazvijenijih zemalja sveta, vršena je podrška privredi u cilju prevladavanja posledica svetske finansijske krize. Mere ekonomske politike bile su usmerene prvenstveno na privlačenje direktnih stranih investicija, formirane su Vladine agencije kao što su Agencija za strana ulaganja i promociju izvoza (SIEPA), Agencija za osiguranje i finansiranje izvoza (AOFI). Subvencije su se iskazivale kroz davanje bespovratnih sredstava od 2.000 do 10.000 evra za zapošljavanje svakog novog radnika. Država je davala sredstva u iznosu od 25% investicije za strane investicije koje su iznosile više od 200 miliona evra i koje su otvarale novih 1.000 radnih mesta, dok je iznos subvencija od 20% visine investicije odobran za investicije od 50 miliona evra i otvaranje novih 300 radnih mesta. Država je subvencionirala izvoz kroz odobravanje kratkoročnih kredita preduzećima koja ostvare izvoz veći od 1 milion evra. Iznos subvencionisanih kredita se kretao od 30 hiljada do 1,5 miliona evra, sa kamatnom stopom od 3-5% u zavisnosti od vrednosti izvoza. Za izvoz veći od 300 hiljada evra odobravani su subvencionisani krediti od 30 do 200 hiljada evra u dinarskoj protivvrednosti sa kamatnom stopom od EURIBOR +1% do EURIBOR +3%. Pored nabrojanih mera odobravane su fiskalni podsticaji za SDI u slobodnim zonama, kroz oslobađanje od svih poreskih opterećenja, PDV-a taksi i poreza lokalnih samouprava, oslobođenje od plaćanja carina za uvoz opreme, pružanje finansijskih pogodnosti koroz slobodan protok

kapitala i transfer profita. Posredstvom Fonda za razvoj, direktnih i indirektnih podsticaja iz budžeta Republike, kao i posredstvom Nacionalnog investicionog plana, u periodu 2001-2009 godina kroz različite podsticaje investirano je preko 6,6 milijardi evra u 18.830 projekata.

U sektor industrije u Srbiji u periodu od 2002 do 2009 godine iz budžetskih sredstava za subvencije i kreditne podrške privredi investirano je ukupno 454,47 miliona evra.

Izdvajanja za subvenciranje privredi iz budžeta u periodu 2002-2009

| | u milio. dinara i u milio. evra | | | | | | | |
|-----------------------------------|---------------------------------|---------|---------|-------|---------|---------|---------|---------|
| | 2002 | 2003 | 2004 | 2005 | 2006 | 2007 | 2008 | 2009 |
| Industrija ukupno u mil.RSD | 5.634,5 | 5.963,4 | 4.755,7 | 3.986 | 3.658,5 | 2.890,6 | 3.434,8 | 3.269,2 |
| Industrija ukupno u € | 92,84 | 91,57 | 65,42 | 48,03 | 43,49 | 36,15 | 42,18 | 34,79 |

Izvor: MEER i Strategija, str 24. Iznos u evrima naš preračun na osnovu kursa evra na kraju godine.

Značajan rast izdvajanja izvršena su tokom 2011 i 2012. godine za subvenciranje proizvodnje FIATA u Kragujevcu u partnerstvu sa Italijanskom kompanijom Fiat, što je tokom 2013. godine uticalo na rast industrijske proizvodnje i izvoza automobila.

Doprinos proizvodnje rastu BDP 2001-2009 godina

| | Prosečne stope rasta u % | Kumulativni doprinos BDP |
|--|-----------------------------|-----------------------------|
| Poljoprivreda | 2,1 | 3,3 |
| Industrija | -0,1 | 0,4 |
| Prerađivačka industrija | -0,4 | 0,0 |
| Građevinarstvo | 6,3 | 2,1 |
| Usluge | 4,6 | 21,6 |
| Trgovina | 10,8 | 8,2 |
| Informisanje i komunikacije | 16,2 | 5,6 |
| Finansijske delatnosti i delatnost osiguranja | 6,3 | 1,5 |

Izvor: RZS

Doprinos industrije rastu BDP pokazuje stagnaciju, odnosno nizak nivo učešća u kreiranju BDP, prosek u periodu 2001-2009. godina svega 0,4%, dok su usluge u istom periodu imale učešće od 21,6%, a poljoprivreda 3,3%.

ZAKLJUČAK

Industrija u Srbiji je doživela kolaps nakon perioda otpočinjanja tranzicionog prelaza iz socijalističkog samoupravnog u kapitalistički društveno ekonomski sistem. Dinamičan rast industrijske proizvodnje u institucionalnim okvirima samoupravne tržišne ekonomije ostvaren je u periodu od 1960 do 1980. godine, da bi do stagnacije došlo u predtranzicionoj deceniji od 1981 do 1990. godine. Urušavanje industrijskih grana u Srbiji otpočelo je kumulativnim negativnim uticajima koji su nastali: sa raspadom predhodne socijalističke Jugoslavije; uvođenjem ekonomskih sankcija međunarodne zajednice tokom 1992 godine; hiperinflacijom tokom naredne 1993. godine; pogrešnom strategijom privatizacije i uvođenjem u ekonomsku politiku mehanizama ortodoksije liberalnog kapitalizma nakon 2001. godine. Usled navedenih eksternih i internih uticaja i neadekvatne industrijske politike, kao i zaostajanja u tehnološkom razvoju došlo je do sloma pojedinih industrijskih grana. Propadanje domaćih preduzeća u granama mašinske, elektroidustrije i hemijske industrije, kao i u oblastima tekstilne industrije i industrije kože i obuće porastao je nivo uvoza robe široke potrošnje, što je uticalo na rast deficita u spoljnotrgovinskom poslovanju i smanjenju zaposlenosti u industrijskom sektoru. Strategije i koncepcije reindustrijalizacije Srbije koje su rađene posle 2010. godine, karakteriše precizan opis stanja. Slabost svih koncepcija revitalizacije industrijskog sektora je u tome što ne sadrže jasne potpune mere i koncepte industrijske politike koju je neophodno voditi kako bi došlo do postepenog oporavka više grana industrijskog sektora u Srbiji. Pojedinačni slučajevi privlačenja stranih investitora u pojedine industrijske sektore uz značajne poreske olakšice i druge podsticaje nisu garancija skorom povratku industrijske proizvodnje u Srbiji na predtranzicioni nivo. Reafirmacija i traganje za novom ulogom države u kreiranju i sprovođenju industrijske politike ima ključnu pretpostavku u čišćenju državnih institucija od korupcije i pohlepe predstavnika državne vlasti u upravljanju preduzećima. Nova uloga države, pored stvaranja ambijenta za rast i razvoj, je i uloga države kao investitora, vlasnika i suvlasnika u razvoju industrijskih kapaciteta.

Literatura

1. Bžežinski, Z. (2013), *Amerika-Kina i sudbina sveta*, Albatros plus, Beograd.
2. Drašković, B. Rajković, Z. (2012), *Sumnje u postojanje realne strategije razvoja Srbije*, Ekonomski vidici, Godina XVII, broj 1.; 2012, Beograd.
3. Drašković B. Rjković Z.(1999). Marginalije o inverznoj tranziciji, Izazovi razvoja na prelazu u XXI vek, Institut ekonomskih nauka, Beograd 1999. str. 291.
4. Drašković B, Rajković Z. (2010) *Ekonomska tranzicija i deindustrijalizacija u Srbiji*; Stanje i perspektive realnog sektora – ima li izgleda za reindustrijalizaciju i veće zapošljavanje, Ekonomski vidici, Godina XV broj.2. Beograd 2010.
5. Kovačević M. (2010), *Dimenzije i uzroci dramatičnog stanja realnog sektora privrede Srbije*, Stanje i perspektive realnog sektora – ima li izgleda za reindustrijalizaciju i veće zapošljavanje, Ekonomski vidici, Godina XV broj.2. Beograd 2010.
6. Krize i reforme, Savezni zavod za društveno planiranje i Savezni zavod za statistiku, Izdavački centar Komunist, Beograd 1989.
7. Jugoslavija 1945-1985, statistički prikaz, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1986. Str 181.
8. Madžar, Lj. (1990), *Suton socijalističkih privreda*, Ekonomika i Institut ekonomskih nauka, Beograd
9. Ekonomski vidici, Godina XVII, broj 1.; 2012, Beograd.
10. Postkrizni model ekonomskog rasta i razvoja Srbije 2011-2020, Studija i rezime studije, autorski tim MAT (S.Stamenković, Miladin Kovačević, V.Vučković, E.Jakopin, N.Bogdanov, M.Zdravković, S.Filipović, S.Mitrović i I.Nikolić) i Ekonomskog fakulteta – FREN (P.Petrović, J.Bajec, B.Živković, M.Arandarenko i M.Arsić), Beograd 2010. Dostupno na www.fren.org.rs, www.ecinst.org.rs i www.bep.org.rs,
11. Nacrt strategije reindustrijalizacije Srbije, koji su izradili B.Dimitrijević, D.Đurićin, D.Đurić, B.Grujić, G.Pwerčević i T.Spasojević, Beograd 2013. Nacrt je poslužio kao osnova za raspravu koja je vođena u okviru ekonomskog odeljenja Srpske Akademije nauka i umetnosdti u oktobro 2013 godine.
12. Petrović, B. Petar. Industrijalizacija ,Kvantitativni okvir, tehnološka dimenzija i budućnost koju ne možemo da zanemarimo, rad saopšten na skupu *Izazovi nove industrijalizacije*, Fakultet organizacionih nauka Beograd, 2013.
13. RSZ, Saopštenje o socijalnim nejednakostima u RS, SRB PD 10 301213.
14. <http://webrsz.gov.rs/> 27.1.2014.
15. „Sl. glasnik RS“ br.55/2011
16. www.nbs.rs februar 2014

THE CRASH OF THE INDUSTRIAL SECTOR IN SERBIA

Are there any chances for re-industrialization

Božo Drašković¹⁷

Abstract

For the past five decades, from 1960 up until 2012, the industry in Serbia had two mutually quite opposite directions. The first period, from 1960 to 1990, showed a remarkable growth trend. In the conditions inherited from former Yugoslavia, the industrial sector had a low starting base. It took place after the initial postwar centralism and etatism within the socialist self-governed system, which was a specific mixture of social market economy based on public ownership as the dominant form of ownership. During this period, Serbia, as a Republic within The Socialist Federal Republic of Yugoslavia has experienced a resurgence from, predominantly, agrarian to a medium developed industrial country. During this period, the industrial production had an average growth rate of over 7%. The second period, from 1990 is a period of de-industrialization, which still continues today. Our analysis covers the period up until 2012. This stage is still in progress, but the decline in industry has been stopped at the level of 40 % from that of 1989, as the year preceding the period of transition from market socialism to a liberal capitalism . The issues of industrial sector, science and economic policy in Serbia were started to be dealt with only when it became apparent that this economic sector is degraded. Therefore, it is not possible to achieve any economic growth and country development that is based on increasing services and financial sectors of the economy. Science has partially started to return to the old models of economic growth and development, which concentrate on the problem in production and export of tradable goods or physical assets, i.e goods. In addition to the earlier sporadic and individual criticism of the economic development model in Serbia, after 2010, the issue of the conditions in the industrial sector and the necessity for its revitalization, i.e. the development of a new industrial sector in Serbia, is again at its crucial point. During 2010 the Strategy and development policy of the Republic of Serbia industry from 2011 to 2020 was established. Then, on the same postulates of the dominant neo-liberal economic experts a "Post-crisis Model of Economic Growth and Development in Serbia 2011-2020" was made. In 2013 the third document entitled "Draft Strategy for Re-industrialization of

¹⁷ Božo Drašković, PhD, The Institute of Economic Sciences, Belgrade

Serbia", developed by a working group for the re-industrialization in the National Council for Economic Recovery of the Government of the Republic of Serbia, was presented to the professional and scientific public. These concepts have one thing in common, they faithfully and comprehensively interpret statistical data showing the crash of the industrial sector. The last presented document " The Draft Strategy.." unlike the first two documents, focuses its criticism on the ability of "the market hidden hand" to solve the problems of industrial decline and backwardness in Serbia .

None of the previous approaches give a clearer conception of the revitalization of the industrial sector in the new conditions of world economic developments globalization, specifically, they do not answer the question about the sources of accumulation that would be used to invest in the development of the industrial sector. In his paper the author presents the concept in which a reformed, responsible and developmentally oriented economic policy of the state, in the future, must take leverage of industrial development in Serbia , taking into consideration the failures of market self regulation and the private sector. For further fundamental research a challenge remains for searching for answers to the question as to what further directions should the industrial production trend be, under the assumption that there was no collapse and disintegration of the former Yugoslavia, and if the prevailing theory of neoliberal capitalism, and on that theory and ideology constituted economic policy, would have less negative consequences on the industrial development, under the assumption that there were no wars, international sanctions and incorrectly based ownership structure.

Kew words: *industrial sector, economic growth, market selfregulation, state intervention and state sector .*